

AGONİSTİK DEMOKRASİNİN SURİYE İÇİN OLASILIKLARI *

Öğr. Gör. Dr. Dilek Canyurt

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Mudurnu Süreyya Astarıcı Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0001-8509-6141

Prof. Dr. Mehmet Dalar

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-5044-859X

Öz

Bu çalışmada Suriye krizinin çözülmesi ve Suriye'nin geleceğiyle ilgili önerilen yönetim modellerinden agonistik demokrasi anlayışı üzerinde durulmuştur. Suriye'nin toplumsal yapısını ve yönetim durumu ele alan bu çalışma, özellikle farklı dinsel, mezhepsel ve etnik gruplardan oluşan ülkelerde ortak yaşam biçimi olarak önerilen agonistik demokrasi modelinin Suriye bağlamında mümkün olup olmayacağını analiz etmektedir. Dış güçler tarafından bir devlete müdahale aracı olarak kullanılan ve bilinen demokrasinin tanımı dışında agonistik demokrasi ile hegemonya ilişkisine değinen bu çalışma, üniter Suriye bağlamında agonistik demokrasinin zayıf ve güçlü yönlerini incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Agonizma, Antagonizma, Demokrasi, Farklılıklar, Hegemonya

Probability of Agonistic Democracy for Syria

Abstract

Dealing with the resolution of the Syrian crisis, this study examines the concept of agonistic democracy which is proposed for Syrian governance and Syrian future. Taking into account the Syrian social structure and the situation of governance this study analyzes whether the model of agonistic democracy is possible in the context of Syria, as agonistic democracy is proposed for countries including different and decomposed ethnic, religious and sectarian groups. Analyzing the relation between hegemony and agonistic democracy apart from familiar definition of democracy which is used by external powers as means of intervention into States, this study examines the weak and strong aspects of agonistic democracy in the context of a unitary Syria.

Keywords: Agonism, Antagonism, Democracy, Differences, Hegemony

---

* Makale geliş tarihi: 08.02.2019
Makale kabul tarihi: 08.03.2019
Erken görünüm tarihi: 23.08.2019

Agonistik Demokrasinin Suriye İçin Olasılıkları

Giriş

İnsanların özgür, huzurlu ve rahat olarak yaşamaları için en ideal yönetim tarzının ne olduğu ve nasıl bir yönetim olduğu konusu, antik çağlardan bu yana insanları meşgul etmiş bir sorundur. Aradan geçen binlerce yıllık dönemde değişen ve dönüşen toplumsal yapılar, bu arayışların da devamlılığını getirmiştir. Böylesi arayışlar, şu günlerde Ortadoğu bölgesinde ve en yoğun olarak da Suriye’de yaşanmaktadır. Küresel ve bölgesel güçlerin müdahalesinin de etkisiyle farklı din, mezhep ve etnik yapılardan oluşan Suriye’de ortaya çıkan çatışmalar, gittikçe bir iç savaş görünümünü arz etmiş ve ülkeyi parçalamanın eşiğine getirmiştir. Suriye’deki farklı toplumsal grupların ülkenin bütünlüğünü bozmayacak şekilde tek bir Suriye’de bir arada yaşamaları ve ülkede kalıcı barışın tesisi için nasıl bir sistem ve yönetim modeli oluşturulacağı henüz netlik kazanmış değildir. Bu çalışmanın konusu; çok katmanlı toplumların problemlerine çözüm amaçlı ortaya atılmış bulunan, demokrasi teorilerinden olan agonistik demokrasi modelinin Suriye için uygunluğunun araştırılmasıdır. Batı ve ABD tarafından istismar edilen ve bir müdahale aracı olarak kullanılan demokrasinin klasik tanımının dışında Suriye’de gelecekte nasıl bir yönetim modelinin olacağını araştırarak bu çalışmamız agonistik demokrasi anlayışını incelemektedir. Çalışmanın amacı ise; öncelikle agonistik paradigmayı anlayarak, Suriye’nin tarihi, siyasi ve toplumsal yapısını analiz etmek suretiyle, agonistik modelin Suriye için ortaya koyabileceği olası riskleri ve fırsatları ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçlara ulaşmak için; öncelikli olarak agonistik demokrasi kavramının kuramsal boyutu araştırılmıştır. Devamında ise Suriye’nin tarihi geçmişi, toplumsal ve siyasal yapısı bağlamında agonistik model incelenmiş ve bu modelin Suriye için fırsat ve tehdit oluşturabilecek yönleri irdelenmiştir. Bütün bu araştırmalar yapılırken, konu kapsamında ulusal ve uluslararası ilgili literatür taranmış ve Suriye’nin sorunlarının ve toplumsal gerçekliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Suriyeli bazı kişilerle birebir derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca, yayınlanmış onlarca mülakattan ve saha araştırmalarına ait raporlardan da yararlanılmıştır. Ülkenin güncel durumu ise, medya kuruluşları üzerinden takip edilmiştir.

Arap ülkelerinde 2010 yılının sonunda “demokrasi talepleri” ile ortaya çıktığı iddia edilen ve adına “Arap Baharı” denilen ayaklanmalar Suriye’de de

başlamıştır. Bu ayaklanmalar Suriye'yi iç savaş noktasına taşımıştır. Küresel ve bölgesel güçlerin de müdahil olduğu ve bir tür vekalet savaşı görüntüsünü veren iç savaş ortamı, terörü artırmış ve farklı terör gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelinen noktada; gerek dünyaya dağılan Suriyeli göçmenlerin dramlarına, gerekse Suriye konusunda birbirleriyle çıkarları çatışan küresel ve bölgesel güçlerin cepheleşmelerine, gerilim ve restleşmelerine sahne olan uluslararası siyaset ortamı, konunun önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla, Suriye toplumunun dokusunun anlaşılması, Suriye'de barışa katkı sağlayacak bir demokrasi modelinin ana hatları ile tespit edilmesi adına önemlidir. Bu bağlamda yaptığımız çalışmanın, çok katmanlı toplumların bir demokrasi çatısı altında birlikte yaşama idealinde, her kesimin asgari beklentisini sağlayacak bir modelin çerçevesinin çizilmesi adına, akademik literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan; bütün bu çalışmalar, tamamen teorik olmakla birlikte, Suriye örneği üzerinden araştırmalar yapılarak, agonistik model incelenmiş olduğu için, bu çalışmanın bilimsel anlamda, çok yeni olan agonistik demokrasi teorilerine bir katkı sağlayacağı da açıktır.

Özellikle Suriye gibi çok derin tarihi arka plana, karmaşık siyasi ve sosyal yapıya sahip ve güncel olarak iç savaş sürecinin yaşandığı bir ülkede bunu başarmak ise oldukça önemli güçlükler yol açmaktadır. Bir taraftan araştırmanın sınırlılığı açısından tarihi, siyasi ve toplumsal yapı hakkında geniş açıklamalar yapılamaması, konunun tam anlaşılmasına ve tarihi bağlamların kaçırılmasına yol açarken, diğer yandan ayrıntıya girmek ise konunun özünün kaçırılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, konu her iki durumdan da kaçınılmaya çalışılarak ve yer yer içerisindeki önemli noktalara dikkat çekilerek bütüncül bir yaklaşım ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan içinde bulunduğu kaotik durumdan ve iç savaş sürecinin hala devam ediyor olmasından dolayı da önemli sınırlılıklar oluşmaktadır ve ülkenin güncel siyasi yapısı hakkında fikir edinmek ve sağlıklı bir analiz yapılmasında önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bütün bu güçlükler ek olarak geniş bir literatüre sahip demokrasi kuramları üzerinde çalışma yapmak belli bir dağınıklığı da beraberinde getirmiş olduğu için mümkün olduğunca konu sınırlandırması yapılarak ilgili kuramlara uygun noktalar Suriye üzerinde yakalanmaya çalışılmıştır. Bir diğer önemli sınırlılık ise demokrasi kuramlarının özünde Batı toplumları için ortaya atılmış olmasından dolayı, Suriye gibi çok farklı kültürel bağlamlara sahip bir Ortadoğu ülkesi için öneriliyor olmasından kaynaklı zorluklar olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bu sınırlılıkları yadsımamak koşuluyla, gelinen noktada yapılan araştırmalar ve veriler neticesinde; Suriye gibi farklı etnik, mezhepsel ve dini bağlamları bulunan ve bu aidiyetlerin güç mücadelelerine sahne olmuş, aynı zamanda da yüzyıllardır (bazıları itibarıyla binlerce yıldır) bir arada yaşamaya alışmış, birlikte yaşama kültürüne sahip Suriye'nin, agonistik yaklaşıma kısmen uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Antagonistik Demokrasi

Agonistik demokrasi, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından kuramsallaştırılmıştır. Onlara göre, toplumsal özgülükler karşılıklı etkileşimle birbirlerini kendi hegemonyalarına eklemeye çabası (hegemonik çabalar) içerisindeyler (Laclau ve Mouffe, 2017: 214-215). Bu çabalar neticesinde Hegemonik güç bile ayrı ve değişmemiş olarak kalmayı başaramayacaktır (Laclau ve Mouffe, 2017: 258). Hem eklemleyen hem de eklenen sürekli bir bozulma ve yeniden tanımlanma döngüsü içerisinde olacak ve hiçbir toplumsal hareketin kimliği ebedi olarak kalamayacaktır (Laclau ve Mouffe, 2017: 220-223). Agonistik mücadeleleri anlamak için hegemonya kavramına ihtiyaç vardır. Siyasetin olası antagonizmalarını anlamak için, onun kararsız yapısını kabul etmek gerekmektedir. Her toplum ve onun politik temelleri hegemoniktir (Mouffe, 2006). Mouffe'e göre, doğal kabul edilen her toplumsal düzen aslında hegemonik pratiklerin tortularından inşa edilmiştir. Asla bir nesnelliğin tezahürü değildir. Antagonistik boyut he zaman mevcuttur. Mouffe'nin önerdiği agonistik modelde toplumun yapısını belirleyen hegemonik eklenmelerin koşullu yapısıdır ki bu yapı agonistik mücadelelerle daima parçalara ayrılarak değişilebilecek bir yapıdır (Mouffe, 2017). Mouffe'nin ifadeleriyle, her kurulu düzen siyasettir ve siyasi her düzende bir iktidar ilişkisi vardır. İktidar ilişkisi olan her ortamın doğasında da, hegemonik bir yapılanma vardır ve bu durum bir konfigürasyondur. Bundan dolayı da dönüştürülebilmesi mümkündür (Mouffe, 2015: 151-152).

Chantal Mouffe agonistik paradigmayı geliştirirken toplum içerisindeki antagonizmalardan esinlenmiştir (Mouffe, 2015: 26). Agonistik siyasetin çıkış noktasını oluşturan toplum içerisindeki zıtlık, düşmanlık ve rekabet gibi anlamlar içeren antagonizmalar ise; ne gerçek karşıtlık, ne de çelişki anlamına gelmektedir. Karşıtlık ilişkisi, şeyler arasında, çelişki de kavramlar arasında oluşan tanımlanabilir bir ilişkidir. Oysa antagonizma, kısmen ve kesin olmayan bir nesnelleştirme olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda antagonizmalar toplumun sınırlarını ya da toplum denen şeyin olanaksızlığını da ifade ederler (Laclau ve Mouffe, 1992: 157-158). Dahası antagonizmalar karşıt öge ve değerleri her zaman dışlayan ve reddeden bir toplumsal kimliğin kurulmasından ibarettir ve bu toplumsal alanın bölünmesini doğuran bir durumdur (Laclau ve Mouffe, 2017: 253). Ayrıca antagonizmalar rasyonel bir çözümün olmadığı çatışmalı alanlardır ve her alan kendi taraftarını ister ve taraftarlık konusu ise tutkular ve duygulara bağlıdır. Dolayısıyla politik bir birleşme de bu duyguların kristalleştiği noktada oluşmaktadır (Mouffe, 2017).

Radikal teorinin amacı, daha demokratik, daha eşitlikçi kurumlar aracılığıyla demokrasiyi radikalleştirmektir (Mouffe, 2015: 16). Mouffe, bunu yapabilmek için farklı görüşlerdeki sivil toplum hareketlerinin, hem siyasi

partilerle, hem devletle, hem de kendileri farklılıklarına rağmen birlikte hareket ederek, örgütlenmeleri gerektiğini dile getirmektedir (Mouffe, 2015: 155-156). Bu noktada da Mouffe sivil toplum hareketlerine radikal demokrasi açısından önemli bir misyon yüklemiş olmaktadır. Sivil toplum bu antagonizmaların ve demokratik mücadelenin alanıdır. Mouffe, toplum içerisindeki önlenemez değerler çokluğunun beraberinde antagonizmayı da getirdiğini (Mouffe, 2002: 103) belirtmektedir. Mouffe'a göre, demokrasiye en büyük tehdit toplumsal yapının sökülüp atılamaz bir özelliği olan antagonizmaların görmezden gelinerek, rasyonel bir konsensüse erilebileceğinin amaçlanmasıdır (Mouffe, 2002: 33).

Mouffe, uzlaşının gerekliliğini de yadsımaz. Agonistik model demokrasi, meşruiyet ve etik politik gibi belli noktalarda uzlaşmayı gerektirmektedir. Ancak, her zaman muhalefetin eşlik ettiği çatışmalı bir konsensüsü önerir (Mouffe, 2015: 25-29). O'na göre siyasi olarak düşünmek ve hareket edebilmek için belli kararlarından kaçınmak mümkün değildir. Her karar anı ise politika için bir kapatma anıdır ve bu an ise siyaset için bir bedeldir (Mouffe, 2017). Agonizmadaki ilişki bir dost düşman ilişkisi değildir. Burada birbirlerinin taleplerini meşru gören muhalifler vardır. Çatışmalardan bir sonuç çıkmayacağını bilseler de, çatışmaları düzenleyici ahlaki-siyasi konularda hemfikridirler. Ancak bu durum çatışmalı bir konsensüstür. Zira bu düzenleyici kurallar noktasında da yorum farklılıkları bulunacaktır (Mouffe, 2015: 158). Diğer yandan Mouffe, siyasetin yegâne amacının bir tek model üzerinde konsensüse varmak olduğunu düşünmenin, meşru muhalefeti ortadan kaldıracağını ve bunun da antagonizmaların şiddete kayan çeşitlerini ortaya çıkaran bir etmen olduğunu düşünmektedir (Mouffe, 2015: 40). Özneler arası eşdeğerlik antagonizmaların ortaya çıkmasının ön koşuludur (Laclau ve Mouffe, 2017: 245). Antagonizmalar, hegemonik pratiklerin var olmalarını sağlayan; toplumsalın açıklığını ve belirlenmemişliğini gösteren kurucu öğelerdir (Laclau ve Mouffe, 2017: 229). Modern dönem kapitalist sistemi yeni tabiiyet ilişkilerini doğurmuş, bu alanlar da yeni mücadele alanlarını ortaya çıkarmıştır. Ekolojik, otoriter rejim karşıtı, ırkçılık karşıtı ve feminist hareketler gibi yeni toplumsal hareketler oluşmuş ve böylece devletin müdahale ettiği alanlarda yeni antagonizmalar doğmuştur (Laclau ve Mouffe, 2017: 245-249). Diğer yandan modern dönemde yaygınlaşan kitle iletişim araçları, kitleleri tek-tipleştirici etkisinin yanı sıra eşitsizliklerin bozulması yönünde güçlü etkilere sahip yeni bir kültürü de ortaya çıkartmıştır (Laclau ve Mouffe, 2017: 251).

Agonistik demokrasi, toplumun farklı kesimlerindeki güç odaklarından çeşitli birey ve grupların geniş katılımını gerektirmektedir (Wingenbach, 2011:105). Bu bağlamda DiSalvo, agonistik demokratik modelinin takipçisi olan ve daha fazla demokrasi isteyenlerin, toplum içerisinde tartışmaların ve yaygın muhalefetin yapılabileceği alanlar dizayn etmeleri gerektiğini belirtmektedir

(DiSalvo, 2010). Farklı kimliklerin beraber yaşamasını olanaklı kılan bu alanlar, agonistik kamusal alanlar şeklinde adlandırılabilir (Keyman, 1999: 152). Zaten toplum içerisinde; akademik kongreler, kitaplar ve dergiler aracılığıyla gerçekleşen, ya da bunun ötesinde bazı konularda oluşmuş toplumsal hareketler, lobiler ve çeşitli organizasyonlar aracılığıyla tartışmaların gerçekleştiği agonistik alanlar mevcut olduğunu, fakat bütün bu toplumsal yapıların demokratik prosedürlerden ve yapılardan yoksun bulunduğunu da eklemektedir (DiSalvo, 2010).

Yeni antagonizmaların çıkışında özellikle gençlerin rolü önem kazanmaktadır, işsizlik sorunları ve hiyerarşik toplumsal yapıdaki konularından kaynaklı zorluklar ve aile kurumunun sadece tüketici işlevinin öne çıkması da gençlerin isyanının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Toplum içerisindeki antagonizmalar ise, genellikle, kültürel ögelere ayrıcalık yüklemek ve küçük birimlere ayrılarak oluşan farklılıkların yüceltilmesi suretiyle yapılmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2017: 252). Böylesi farklı toplumsal mantıklar ise sürekli bir eklemleme süreci yaşarlar ve bu durumda nihai bir dengenin sağlanması da mümkün değildir. Bu antagonizmalardan oluşan hegemonik durum ise kararsız bir dengeye dayanmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2017: 287-288).

Mouffe göre, demokratik siyasetin anlamı dışlanma olmaksızın uzlaşmaya varmak değildir; çünkü biz ve onlar ayrımı siyasetin doğasında bulunmaktadır. Başarılması gereken şey ise biz ve onlar ayrımının çoğulculuğa uyumlu bir şekilde yönetilmesidir. Siyasal kimliğin temelinde farklılıkların olması gerektiği ve her kimliğin kendi varoluşunu ötekinin varlığı ile inşa ettiği gerçeği düşünüldüğünde, toplum içerisindeki antagonizmaların kaçınılmazlığı daha bir anlamını bulmaktadır. Buradan da antagonizmanın olmadığı bir toplumun mümkün görülmediği sonucuna varılmaktadır (Mouffe, 2015: 24-25). Çünkü başkasının varlığı bir başkasının tamamen kendisi olmasını önleyecektir (Laclau ve Mouffe, 2017: 200-201).

Demokrasinin anlamı ne çoğunluk yönetimi ne de azınlıklara saygıdır. Sadece her toplumda meydana gelebilecek çatışmalı alanların basitçe siyaseten yönetilmesi ve çatışmalara hakemlik edilmesidir. Birbirlerini düşman olarak değil de rakip olarak gören tarafların kendilerini ifade edebilecekleri antagonizmalara uygun alanlar açılması ile bu tarz çatışma biçimi onaylanarak, antagonizmalar yok edilmeden azaltılabilecektir. Devlet agonistik mücadelelere müsaade eden kurumlara sahip olmalıdır. Hedeflenen şey ise antagonizmaları yok etmek değil, onun şeklini değiştirmek adeta ehlileştirmektir (Mouffe, 2017). Mouffe'ın üzerinde durduğu diğer bir nokta, siyasetin asli unsurlarından olan tutkuların, yani duyguların da hesaba katılması gerekliliğidir (Mouffe, 2015: 26). Mouffe'nin idealize ettiği demokrasi anlayışı, her türlü tek sesli demokratik tartışma modeline kuşkuyla bakmaktadır (Mouffe, 2002: 44).

Agonistik çoğulculuk teorisi; birbirine rakip idealler, inançlar ve değerlerin demokrasi içerisinde ateşli rekabet ve mücadelelerinin yerini bulduğu bir modeldir (DiSalvo, 2010). Bu anlamda da, yukarıdaki açıklanan eğilimlerin arttığı günümüz devletlerinde liberal demokrasinin dolduramadığı boşluğa, iyi bir alternatif teori olduğu ifade edilebilir. Agonistik demokrasinin amacı; farklı değerler arasında oluşmuş olan yok edilmesi gereken düşman algısının yerini, mücadele edilmesi gereken rakip algısına bırakılmasının sağlanmasıdır. Burada tarif edilen rakip kavramı antagonizmayı yok eden, liberal anlamda kullanılan bir rekabet anlayışını ifade etmemektedir. Burada rakip düşmandır. Ancak hukuki bir düşmandır ve her iki taraf da demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkelerine sıkı sıkıya bağlı bir davranış içerisinde (Mouffe, 2000: 15). Öngörülen demokratik modele göre, düşmanlar arasında antagonistik bir çatışma değil, hasımlar arasında çekişmeli bir mücadelenin oluşacağı çerçevenin sağlanmasıdır (Mouffe, 2002: 119).

Önemli olan demokratik siyasette biz ve onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, onun tesis edilmesinin şeklidir ve duyguların demokratik alana çekilerek dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Mouffe, 2015: 27-29). Agonistik teorisinin ana fikri, otoriter ve kuralcı yönetim tarzlarının, bastırmak amacıyla reddettiği 'çatışmaları' meşru ve kabul edilir bulmasıdır (Mouffe, 2000: 16). Kamusal alandaki devam edegelen çekişmeler, bilinen demokratik sistemler tarafından statükonun sağlanması adına, ya üstü örtülmekte, ya da azaltılmaktadır. Oysa agonistik modele göre, bu durum siyasetin doğasına aykırı bir durumdur (DiSalvo, 2010). Mouffe, politik çatışmalar demokratik ortam içerisinde kendilerine yer bulamadıklarında, antagonizmalar ortadan kalkmayacağı için kendilerini dini, etnik ve ya başka türlü özdeşleşebilecekleri kimlikler ile ifade etmek suretiyle, siyaset dışı diğer kanallar aracılığıyla açığa vuracaklarını iddia etmektedir. Bu nedenle de, antagonizmalara agonistik bir demokrasi modeli içerisinde politik bir yer açmak, daha tercih edilebilir bir seçenektir (Mouffe, 2002: 117).

Radikal demokrasi modelleri içinde olan agonistik model, bulunduğumuz çağın getirdiği koşullar neticesinde, gerek ontolojik, gerekse pratik olarak yetersizliği tartışmasız olarak ortaya çıkmış bulunan liberal demokrasi modelinin boşluk bıraktığı alanların nasıl doldurulacağına ve daha sorunsuz bir demokrasi modelinin nasıl oluşturulacağı sorusuna cevap aramıştır. Agonistik yaklaşım, farklılıkların bu kadar arttığı günümüzde, farklı kimliklerin bir arada nasıl demokrasi şemsiyesi altında yaşayabileceğini araştırmaktır. Agonistik modelin siyasi pratiklerinin yaygın olarak uygulamalarının olduğu söylenemez. Bu anlamda, bir devlet rejimi olarak kapsamlı uygulamalarından bahsetmek de mümkün görünmemektedir. Ancak teorik anlamda yoğun tartışmaların yapıldığı da bir gerçektir. Bu çalışmada da amaçlanan Suriye örneği üzerinden agonistik modelin, barış şartları oluştuktan sonraki yeni dönem için Suriye'ye sunabileceği

fırsatlar ve olası risklerin araştırılmasıdır. Bunun yapılabilmesi için ise kısaca Suriye'nin tarihine ve toplumsal yapısına değinilecektir.

Suriye Toplumsal Yapısı Ekseninde Agonistik Model

Bugünkü Suriye Devleti; Akdeniz'e kıyısı olan, Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan tarafından sınırlanmış bir Ortadoğu ülkesidir, dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden de biridir (Mark, 2014). Suriye toplumu, kültürel açıdan önemli ölçüde homojen olarak nitelendirilebilecek olsa bile, dini ve etnik kimlik noktasında son derece önemli farklılıklar göstermektedir (Dam, 2000: 17). Nüfusu, etnik olarak sınıflandırılırsa; yüzde 90,3 Arap, kalan yüzde 9,7'lik kısım ise Kürtler, Ermeniler ve diğerleri şeklinde belirtilebilir. Suriye'nin toplumsal yapısı, içerisinde 20 den fazla dinsel inancı ve pek çok etnisiteyi barındıran bir mozaik görünümündedir (Hopwood, 1988, 13).

Bölge, uzun yıllar Grek-Roma ve Mısır medeniyetleri gibi farklı uygarlıkların yönetiminde bulunmasına rağmen, İbraniler, Kenanlılar, Aramiler, Fenikeliler gibi halklar kimliklerini ve Sami dini ve dillerini korumayı başarmışlardır. Suriye'deki ağırlıklı unsur olan Arapların varlığı ise, eski çağlardan beri bilinmektedir. Bütün bunlardan dolayı da, ülkede çok kozmopolit bir kültür gelişmiştir (Hopwood, 1988: 13). Ayrıca bölgenin tarih boyunca fetih ordularının konaklama alanı olması ve dağlık bölgelerinin, zulümlerden kaçan, ezilen halklar için iyi bir sığınak oluşturması, diğer yandan dinlerin kutsal gördüğü topraklara ulaşım için geçiş bölgesi konumunda bulunması da, bölgenin hem önemini, hem de bu günkü etnik ve dini çeşitliliğinin nedenlerini açıklar nitelikteki bir özelliğidir (Pipes, 1990: 15-16).

Suriye'deki kimlik çeşitliliğindeki bolluk, ülkenin toplumsal hayatını derinden etkileyen bir unsurdur. Her toplumsal grup, geçmişten günümüze kendi iç bağlarını ve diğer gruplardan olan farklılıklarını sağlam tutma eğilimindedir. Bazı özel politik hedefler haricinde, bir Suriyelilik kimliği duygusu oluşmuş değildir. Suriye'de yaşayanlarda öncelikle, kendi ailelerine bağlılık duyguları, daha sonra ise sırasıyla soya bağlılık, dini, etnik, bölgesel ve dilsel bağlılık duyguları gelmektedir (Pipes, 1990: 18). Bu anlamda Suriye'de ulusal duygular yerine bölgesel ve mezhepsel aidiyetler öne çıkmaktadır (Hopwood, 1988: 8). Bu tür aidiyetler güçlü olsa bile Suriye'de, genel olarak toplum içerisinde birbirleri için hoşgörü hâkimdir (Lewis, 2005: 288). Ülkede 2011 yılından itibaren devam eden iç savaş süreci ülkedeki ayrımları ve antagonistik mücadeleleri arttırmış durumdadır.

Heterojen bir yapıdaki Suriye için önerilebilecek demokrasi modellerinden bir tanesi radikal demokrasi kuramları içerisinde yer alan, toplum

içerisindeki bütün farklılıkların ve rekabetlerin olduğu gibi kabulünü öneren agonistik demokrasi modelidir. Agonistik demokrasi modeli henüz olgunlaşmamış bir modeldir ve yapılan bütün tartışmalar kuramsal düzlemde kalmaktadır. Burada yapılacak tartışmalar da yine kuramsal yapı üzerinden olacak, ve ampirik örnekler üzerinden Suriye için uygunluğu tartışılacaktır. Agonistik modelde özellikle antagonizmalar ve hegemonya kavramları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla da agonistik modelin Suriye için olasılıkları irdelenirken bu kavramlar perspektifinden Suriye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirmeler yapılacaktır.

Antagonizmalar Bağlamında Suriye

Agonistik kuramın kurucularından Mouffe'a göre antagonizmalar hegemonik pratiklerin kurucu öğeleridir. Biz ve onlar ayrımı toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır, dolayısıyla da siyasi kurum ve aygıtlar bu ayrımın varlığına ve hayat içerisinde kendisini gösterebilmesine müsaade etmesi gerekmektedir (Mouffe, 2015: 161). Agonistik modelde bu antagonistik mücadelelerin siyasetin içerisine çekilerek agonizmalara dönüştürülmesi ideali vardır. Bu çerçeveden bakıldığında Mouffe'nin tarif ettiği gibi, Suriye'nin siyasi tarihi bu şekilde antagonistik mücadelelerin çokluğu ile dikkat çekmektedir.

Bu mücadelelere değinmek gerekirse; Büyük Suriye, coğrafi olarak istilalara açık konumunun etkisiyle, eski çağlardan beri işgaller ve göçlerle karşı karşıya kalmıştır (İshakoğlu 2012: 50). Dolayısıyla bu bölge, Romalılar, Moğollar, Haçlılar ve Türkler tarafından yüzyıllar boyunca mücadele edilen bir alanı ifade etmektedir (Syria Country Profile, 2016). Bölgenin 1516 yılında Osmanlı yönetimine girdiği yaklaşık 400 yıllık sürecin son dönemleri, yine Suriye için güç mücadelelerinin en yoğun geçtiği dönemlerdir (Karal, 2007: 40). Bilhassa Osmanlı'nın son dönemlerinde Suriyeli Arap aydınlarının, Osmanlı'dan talep ettikleri birtakım reformlar mevcutken Osmanlı idarecilerinin bu milliyetçi taleplere karşı oldukça sert ve kanlı tutumu ve merkezîyetçi politikaları, tam tersi bir etki ile Arap milliyetçiliğinin yaygınlaşmasıyla neticelenmiştir. Dahası bu süreç Suriye'nin Osmanlı'dan kopması ile neticelenmiştir (Hitti, 1959: 240). Oysaki, 11. ve 12. yüzyılda yaşanan mezhep çatışmalarının ve sonrasında siyasi çalkantılarla dolu Memlûklüler iktidarının yerini Osmanlı'nın sağladığı; içindeki farklılıkları koruyan ve birbirlerine karışmamaları esasına dayanan kompartımanlar halindeki rahat yönetimsel yapısı ve Osmanlı fetih politikası olarak sadece, siyasal gücü ele geçirmekle yetinmiş, toplumsal yapılara herhangi bir müdahalede bulunmamıştır (Kılınçkaya, 2004: 15). Osmanlı yönetiminin farklılıkları kabule ve yerel halk ile güç paylaşımına dayalı yönetim tarzının ülkedeki ilişkilerin biçimini düşmanlık duygularından agonistik bir bakış açısına dönüştürmeyi başarmış olması önemli bir tarihi bağlam olarak dikkat

çekmektedir. Bu çerçeveden de yönetim tarzındaki değişimin toplum içerisindeki ilişkilerin boyutunu değiştireceği ve düşmanlıkların tekrar agonistik bir muhalefete dönüştürüleceği düşüncesinden hareketle, agonistik modelin felsefesini Suriye için kullanmak da pekâlâ mümkün gözükmektedir. Diğer yandan daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Osmanlının merkeziyetçi politikaları, toplumda Osmanlıya karşı tepkilere neden olması da özellikle yönetim şeklinin halkın davranışlarını belirlemesi açısından dikkat çekmektedir. Bu toplumda meydana gelen tepkisel antagonistik yaklaşım daha sonra ülkeye hakim olan Fransa'ya karşı devam etmiştir. Toplum içerisindeki özgüllüklerin birbirleri ile antagonistik mücadeleleri ise daha çok bağımsız Suriye döneminde gün yüzüne çıkmıştır.

Fransız manda döneminde, Fransızlar azınlık bölgelerini Sünni Arapların yoğun yaşadığı Halep ve Şam bölgelerinden ayırarak ülkeyi bölücü bir siyaset gütmesi (Mercan, 2012: 52) ile ülkedeki Aleviler ile Marunî ve Dürzi gibi azınlık grupların Suriye'de konumları ilerlemiştir. Aleviler özellikle askeri olarak çok önemli pozisyonlara gelmişlerdir (Lesch, 2012: 3). Bağımsızlık sonrası ise bu askerler, yeni Suriye'nin ordusunun çekirdeğini teşkil etmişler ve politik partilerle ilişkileri olmuştur. Bu durum neticesinde sivil siyasi çatışmalar orduya da sıçramış ve çeşitli hizipleşmeler meydana gelmiştir (Gürsun, 2010: 39). Suriye'de iç çatışmalarla ve hizipleşmelerle dolu bir ordu nedeniyle, sadece 1949 yılında üç adet askeri darbe gerçekleşmiştir. Askeri müdahalelerin sık yaşandığı bu ortam ise, ülkeyi aşırı istikrarsız bir sürece itmiştir (Cleveland, 2008: 360). Özellikle darbeler dönemi denilen bu dönemdeki antagonistik mücadeleler ülkeye istikrarsızlık getirirken daha sonrasında, Alevilerin Sünnileri kendilerine hegemonik olarak tabi etmeyi başardıkları döneme girilmiştir. Bu süreçte de Müslüman kardeşlerin Baas'a olan nefreti ve rejimin de bu muhalif hareket ile çok kanlı bir şekilde mücadele ettiği¹ antagonistik dönemler olmuştur. Çünkü Baas rejiminin inşa ettiği sistemde değil agonistik ilişkilere yer açılması hiçbir muhalefete müsaade edilmemektedir. Zaten Suriye'de antagonistik mücadelelerin sistem içerisine alınması hiçbir zaman mümkün olamamış ve bu siyaseten ifade edilemeyen mücadeleler ifadelerini yerel, dinsel ve mezhepsel bağlamlarda bulmuş ve zaman zaman da kanlı eylemlere dönüşerek kendini açığa

1 1963 yılında Baas Partisi'nin bir darbe ile yönetimi ele geçirmesi öteden beri muhalif olan Müslüman Kardeşler'in üyelerini harekete geçirmiş, Halep ve Hama'da silahlı direniş göstermişlerdir (Seale, 1989: 322). 1960-1980 yılları arasında güvenlik güçleri ile Müslüman Kardeşler arasında, kanlı şiddet olayları patlak vermiştir (Ziadeh, 2011: 129). 1982 senesinde Müslüman Kardeşlerin kalesi olan Hama şehrinde rejim tarafından bir ay kadar kanlı bir müdahale gerçekleştirilmiştir. Burada ölenlerin sayısı farklı kaynaklarda 5.000 ila 25.000 kişi olarak belirtilmektedir (Dam, 2000: 183).

çıkartması söz konusu olmuştur² (Dam, 2000: 165). Buradan ortaya çıkmaktadır ki demokratik sistem içerisinde muhalefet imkânı bulamayan toplum bu sorunları başka sosyal kanallar yoluyla ifade etmektedir ki bu durum da demokratik araçlara olan ihtiyacın bir göstergesidir. Diğer yandan Batı tipi ferdiyetçilik anlayışının gelişmemiş olduğu Suriye gibi ülkelerde mezhepsel ve dini, bağlamların bitmesi düşünülemeyeceğine göre³ bu bağlamların birer sivil toplum örgütü şeklinde işleyecek hale getirilerek radikal demokrasi kuramları içerisinde bir yol bulunabileceği ifade edilebilir.

Suriye’de iç savaş öncesinde, genel olarak toplum içerisindeki özgüllüklerin birbirleri ile olan ilişkilerini antagonistik değil agonistik olarak bile nitelenmek mümkün değildir ve antagonizmalar daha çok siyasi iktidar mücadelelerinde görülmektedir. İç savaş öncesinde yoğun antagonistik söylemlerin olmadığı Suriye’de ilişkiler artık antagonizmaya dönüşmüştür. İç savaş sürecinde toplumsal ilişkilerin antagonistik bir hale dönüşmesinin farklı nedenleri, vardır ki bunlardan en önemlilerinden bir tanesi Baas rejiminden kaynaklanmıştır: Ülkede gösteriler ilk başladığında, Mısır ve Tunus’taki gibi milyonlarca kişinin katılımı söz konusu değildir. Yüzbinlerle ifade edilen, nispeten az sayıda katılımın olduğu eylemler meydana gelmiştir. Ancak rejim, bu barışçıl eylemlere çok sert ve ölümcül bir tepki vererek, olayların derinleşmesine neden olmuştur (Zisser, 2012: 107). Dahası rejim gösterileri bastırma bahanesi ile gösterilere katılmayan sivil halkı tutuklayarak hapisanelere atmış ve bu insanlar haksız yere işkencelere maruz bırakılmışlardır (Tello, 2012). Dahası Şam’da orta ve orta-üst sınıfta bulunan kesimler ayaklanma hareketini başlangıçta desteklememişler (Tello, 2012), ancak 20 Şubat 2012’de, Halep’in bombalanması ile ekonomik elitler yer değiştirmek mecburiyetinde kalmışlardır (Bodansky, 2012: 7). Sürecin iç savaşa evrilmesi ile ülkede ortaya

-
- 2 Suriye uzmanı DAM da muhalif hareketlerin sebebinin yönetici kesimin mezhebine olan tepkiden çok, yolsuzluk, ekonomik sıkıntılar, demokrasiyle uyuşmayan baskıcı yöntemler, parti içi disiplinsizlik ve bundan kaynaklı toplumda oluşan hoşnutsuzluk ve sosyo-ekonomik sorunların, mezhep kanalları yoluyla gündeme getirilerek, yönlendirilebiliyor olması olduğunu iddia etmektedir
  - 3 Suriye’deki kimlik çeşitliliğindeki bolluk, ülkenin toplumsal hayatını derinden etkileyen bir unsurdur. Her toplumsal grup, geçmişten günümüze kendi iç bağlarını ve diğer gruplardan olan farklılıklarını sağlam tutma eğilimindedir. Bazı özel politik hedefler haricinde, bir Suriyelilik kimliği duygusu oluşmuş değildir. Suriye’de yaşayanlarda öncelikle, kendi ailelerine bağlılık duyguları, daha sonra ise sırasıyla soya bağlılık, dini, etnik, bölgesel ve dilsel bağlılık duyguları gelmektedir (Pipes, 1990: 18). Bu anlamda Suriye’de ulusal duygular yerine bölgesel ve mezhepsel aidiyetler öne çıkmaktadır (Hopwood, 1988: 8). Bu tür aidiyetler güçlü olsa bile iç savaş öncesinde, Suriye’de, genel olarak toplum içerisinde birbirleri için hoşgörü hâkimdir (Lewis, 2005: 288).

çıkan radikal gruplar ve hem muhalif kesimden hem rejim tarafından ortaya atılan sekteryen söylemler ile ülkedeki iç savaşın bir mezhep savaşı olduğu algısı ortaya çıkmıştır. Bu algının oluşmasında, iç savaş sürecinde devreye rejim ile mezhepsel bağlantısından dolayı ittifak halinde olduğu düşünülen İran ve Hizbullah'ın girmesi ve diğer taraftan Sünni cihatçı savaşçıların ülkeye girerek müdahaleleri (kiliselere ve Şii camilerine saldırmışlardır) ve Esad yönetiminin Alevi topluma yönelik ayaklanmaların dini temelli olduğuna, bu eylemlerin arkasında Alevileri Suriye'den atmak isteyen El Kaide'nin bulunduğu dair söylemleri de etkili olmuştur. Ayrıca Esad yönetimi, Alevi kesimde bulunan azınlık olma duygusunu kullanarak, yenilirlere evlerinden olacakları ve ikinci sınıf vatandaş durumuna düşecekleri ve Suriye'de hiçbir hakka sahip olmayacakları konusundaki propagandalar yaparak mezhepsel ayrımları körüklemiştir. Bu gibi etkenlerle, ülkenin diğer yerlerinde bulunan Aleviler Lazkiye bölgesine yığılmışlardır (BBC, 2013). Dahası Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin iç savaş sürecinde Selefi akımları desteklemesi (Sandıklı ve Semin, 2012: 31) ve bu bağlamda Suriye muhalefetinin giderek radikalleşmesi ve demokratik söylemlerin yerini Selefi söylemlerin alması da mezhepçi ayrışmalara neden olmaktadır. Ülkedeki ayrılıkları sadece bunlarla açıklamak da mümkün değildir. Ülke içerisindeki kesimlerin farklı beklentileri -Baas devam etmek istemekte, Kürtler özerklik ve/veya ayrılık, radikaller İslami bir devlet kurmayı hedeflemekte, Aleviler, Hristiyanlar ve Ermeniler seküler bir sistem arzu etmekte, Türkmenler siyaseten daha fazla söz hakkı istemekte (Hussein, 2015; Hasan, 2012; Ward, 2012: 54)- ve bu beklentilere zemin hazırlayan dış güçlerin Suriye'de etkililikleri bu ayrılıkları derinleştirmektedir.

Suriye'de muhalif hareketler başlangıçtan beri güçlü bir dış desteğe sahip olarak şekillenmiştir. Bunlar Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerdir ve bu ülkelerin de tıpkı İran ve Rusya gibi Suriye'nin konumu üzerinden beklentileri vardır (Asseburg ve Wimmen, 2013: 74). Körfez'deki Arap ülkeleri, bölgedeki Şiiilerin tahrik edilmesinde önemli rol oynayan İran tehdidinden büyük rahatsızlık duydukları için Suriye Krizi'nde muhalif hareketlere destek olmaktadır (Uysal, 2012: 37). Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) da Türkiye tarafından desteklenmektedir. Türkiye'nin Suriye konusuna müdahil olmasının en önemli nedenlerinden birisi, PKK terör örgütünün uzantısı komunudaki PYD'nin Türkiye'ye oluşturduğu tehdittir. ABD'nin bölgedeki çıkarları için Kürt muhalefete özellikle PYD'ye destek veriyor olması ülkeyi parçalanmanın eşiğine getirmiştir. Diğer yandan Baas Rejimine; başta İran ve Rusya'nın hem askeri, hem siyasi yönden tavizsiz olarak verdikleri destekler (Ryan, 2012: 31) onun ayakta kalmasını sağlamıştır. Bu nedenlerden dolayı da Baas mücadelesine devam etmektedir ve bulunduğu konumdan taviz vermek gibi bir niyeti de yoktur. Suriye'de eski düzeni arzulayan böylesi güçlü bir aktörün demokrasi anlamında Suriye için bir engel olduğu da

açıktır. Bu nedenlerden dolayı da iç savaşın arkasından tekrar barış içerisinde birlikte yaşama kültürüne hemen geri dönülemeyeceği için belli bir dönem antagonizmaları agonizmaya dönüştürecek kurumsal araçlara ihtiyaç duyulacağı görülmektedir. Dolayısıyla da agonistik modelin bu dönemde ülkeye önemli, bir fırsat verebileceği ifade edilebilir. Çünkü agonistik demokrasi modelinde, toplumdaki antagonizmaların, agonizmaya dönüşmesi hedefinde, siyasi kültürün dönüştürülmesi ideali vardır. Antagonizmaları kabullenen yönetimin bu ilişkileri meşru muhalefet ilişkisine dönüştürmesi gerekecektir ki, bu siyasi kültürün nasıl dönüştürüleceği konusu agonistik teoride net olarak açıklanmış değildir (Kanatlı, 2014: 129). Bu belirsizlik ise agonistik modelin riskli alanlarını oluşturmaktadır.

Siyasal kimliğin özündeki ben ve öteki algısından dolayı kaçınılmaz olan zıtlaşma, rekabet ve düşmanlık benzeri antagonizmaların kabulü ve meşrulaştırılması agonistik modelin temellerindedir ve bu bağlamda antagonizmaların otoriter bir rejim tarafından bastırılmasının reddi vardır (Mouffe, 2002: 116). Bu bağlamda Hafız Esad, Suriye'nin siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. O kurduğu sistem ile Suriye'nin kaderine günümüze kadar hükmeden bir sistemin lideri olmuştur (Gürson, 2010: 67). Esad'ın kurduğu otoriter rejim devamlılığını çoğunlukla kurmuş olduğu ve geniş yetkilerle donattığı çeşitli istihbarat ve güvenlik servislerine borçludur (Hinnebusch, 2011: 111). Bütün bunlar sayesinde Hafız Esad iç politikada karşısına çıkan ve çıkabilecek olan tüm muhalif hareketleri bertaraf etmeyi başarmış ve tek adamlığını ve toplum üzerindeki hegemonyasını pekiştirmiştir. Esad'ın kurduğu Baas rejimi mezhepsel, dinsel ve etnik ayrımlara karşı mücadele eden, bu gibi konuların münakaşasını ve insanların kendi kimlikleri ile toplumda yer edinmelerini ve bu tip ayrımlarını gün yüzüne çıkmasını engelleyen bir rejim olarak nitelendirilmiştir (Dam, 1980: 53). Belirledikleri politikalar çerçevesinde Baas iktidarı, sadece Ermenileri azınlık olarak kabul etmiş ve diğerlerini Suriyeli Arap olarak değerlendirmiştir (Ali Öztürkmen ve diğerleri, 2011). Ayrıca yoğun bir şekilde Araplaştırma politikaları da uygulamıştır (Syria-Kurds, 2001; Kirişçioğlu, 1995). Dahası, siyasi farklılıkları göz ardı ederek neredeyse bütün toplumu Baas ideolojisi şemsiyesi altında toplamıştır. Ancak baskıcı politikalarla tek bir Suriye kimliği oluşturulması başarılammıştır (Dam, 2000: 17-22). Görülen odur ki bu tip politikalar, var olan toplumsal farklılıkları yok edememiştir (Dam, 1980: 54; Salamandra, 2013: 304; Haddam, 2011).

Suriye'deki güç mücadelelerinde mezhepsel dinsel ve kabilesel bağların sıkı bir şekilde kullanılmış olması -çıkar ilişkileri de baki kalmak şartıyla- agonistik modelde vurgusu yapılan siyasetteki duyguların önemine işaret eden bir gösterge olması açısından da ayrıca dikkate değer bir özelliktir. Bilhassa Hafız Esad'ın ülkede önemli konumlara yerleştirdiği kişilerde özellikle kendisine sadakat araması ve yönetimini buna göre şekillendirmesi (Taştekin,

2015: 49) de siyasette duyguların ne denli etkili ve önemli olabileceğinin bir örneğini göstermektedir. Bu gün gelinen noktada ise çok ihtiyaçları olmasına rağmen birlikte hareket edemeyen Suriye muhalefetine de realist değil duygusal davrandıkları ortadadır. Bu nedenle Suriye gibi geleneksel ve bölgesel aidiyetlere sıkı sıkıya bağlı, ayrıca bu kültürel yapının binlerce yıllık bir geçmişten geldiği bir toplum için, bu aidiyetlerin ve dolayısıyla bundan kaynaklı rekabetlerin ve duygu durumlarının varlığını kabullenmek önem arz etmektedir. Neticede, böyle agonistik bir yönetsel bakış açısının, yeni kurulacak modelde Suriye için önemli alternatif seçeneklerden biri olduğu ifade edilebilir. Zira agonistik modelde taraflar arasındaki çatışmalı alanların bertaraf edilmesi yerine azaltılarak siyaset içerisinde yönetilmesi söz konusu olmaktadır.

Agonistik demokrasi modelinde, bir konsensüs yani uzlaşma ideali yoktur. Zira bunu yapmak, olmayan bir biz oluşturmaya çalışmaktan ibarettir. Agonistik model, uzlaşma gereken durumlarda da her zaman muhalefet edilebilir çatışmalı bir uzlaşmadan bahseder (Mouffe, 2015: 27-29). Gerçekten de, Suriye’de rejime karşı muhalefet için ortaya çıkmış muhalefetin parçalı yapısı⁴ düşünüldüğünde, herkesin ortak kabul ettiği bir uzlaşma zeminine varmanın zorluğu ortadadır. Ancak bazı uzlaşılara varıldığında da, bu uzlaşmaların sorgulama bilirliliğinin devam ediyor olacağı anlayışı, muhaliflerin rahatlamasına neden olabilecek bir bakış açıdır. Tarafların, demokrasi içerisinde mücadelelerine devam edecekleri fikri ile de radikalleşmelerin ve gizli ittifakların önüne geçilmesi sağlanabilecektir. Bir başka açıdan da agonistik modeldeki, sadece çatışmaların meşruiyet kazanması hedefiyle, uzlaşma uzak durulması, Suriye gibi uzlaşma şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir zeminde teorik olarak yetersiz kalmaktadır ve bu modelin riskli alanlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan hegemonik yapılarda uzlaşma bir taraftan zaten hegemon gücün dediğinin yapıyor olması da bu model için aşılması gereken sorunlu alanlardan birisini oluşturmaktadır.

Mouffe, politik çatışmaların demokratik ortam içerisinde yer bulamadıklarında, düşmanca duygular ortadan kalkmayacağı için kendilerine dini, etnik veya başka türlü özdeşleşebilecekleri kimlikler ile ifade etmek suretiyle, siyaset dışı diğer kanallar aracılığıyla açığa vurulacaklarını iddia etmiştir (Mouffe, 2002: 117). Suriye gibi çok kimlikli bir toplum için olası risklerden biri de budur. Bu tür gelişmeler, Suriye’nin siyasi tarihindeki güç mücadelelerinde en çarpıcı şekilde Alevi kesimin iktidarı ele geçirmek adına nasıl mücadeleler verdiği canlı örneği ile ortadadır⁵. Diğer yandan Suriye’nin

4 Suriye muhalefeti Kürtler’den, Türkmenlere farklı etnik grupları içermekle birlikte, radikal görüşlerden solculara kadar farklı ideolojilere ve beklentilere sahiptir (Orhan, 2011: 11-16; O’Bagy, 2012b: 17; Yılmaz, 2014: 188; Lister, 2014: 87; Suriye Türkmenleri, 2012).

5 Ayrıntılı bilgi için bakınız. Hitti; Cleaveland; Dam

Baas Partisi tarafından dönüştürülen siyasi ve toplumsal yapısına, yolsuzluklara ve patronaj gibi sıkıntılara, toplumun bir kesiminin tepkisini ideolojik olarak tam anlamıyla da benimsemediği İhvan'a destek vermek suretiyle göstermiş olması da tam bu konuya uygun bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır (Porat, 2010: 3). Hali hazırda ise, onlarca yıldır yönetimde kendini ifade imkânı bulamamış Sünni çoğunluğun, giderek artan radikalleşme oranları ve muhalefetlerini dini söylemlerle birleştirmiş olmaları ile de örnekleri görülmeye devam etmektedir. Bu noktadan da antagonistik mücadelelerin bastırılmadan siyasi alana çekilmesi Suriye gibi ülkeler için önem kazanmakta ve bu agonistik görüş bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır.

Agonistik modelin, çatışmaların ve kimlik farklılıklarının demokratik sisteme taşınmasının bu tür iktidarı ele geçirme çabalarını tamamen yok edeceğine dair endişeleri izale ettiğini söylemek ise mümkün değildir. Ancak yine de, iç savaş gibi toplumsal patlamaların önüne geçmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu modelin işlemesi için ise, politik sonuçların kolay bir şekilde yeniden düzenlenebildiği, akışkan ve katılımcı kurumlara ihtiyaç vardır ve bunu sağlayacak siyaseten ilgili ve aktif vatandaşlar bulunmalıdır (Wingenbach, 2011: 106). Belki de bu yapı sayesinde var olan düşmanlıkların, canlı rekabet ortamlarına dönüşmesi sağlanmış olacaktır. Zira kendi fikirlerinin yönetsel yansımaları bulduğunu gören birey ve topluluklarda, düşmanlık duyguları yerine kıyasıya rekabet duygularının gelişmesi mümkün olacaktır.

Hegemonya Bağlamında Suriye

Agonistik modelde en çok dikkat çeken kavramlardan biri de hegemonya kavramıdır ki bu hegemonya antagonistik ilişkilerin neticesinde ortaya çıkan ve kendisine eklediği özgüllükleri dönüştürürken kendi de değişime ve dönüşüme uğrayan bir tür siyasi ilişki biçimidir. Diğer yandan her sosyal yapıda hegemonik bir taraf olduğunu kabul eden bir modeldir. Suriye tarihinde hegemonik davranışlar agonistik modelin ifade ettiği gibi antagonistik mücadelelerin doğal bir neticesi olarak özellikle iktidar mücadelelerinde sıklıkla görülmüştür. Hatta bu mücadeleler Suriye'de hem hegemonyaya sebep vermiş hem de hegemonyasını korumak isteyen Baas rejiminin özellikle muhalif hareketleri bastırma noktasındaki otoriter ve şiddete dayalı yönetim tarzı yeni antagonizmalara zemin hazırlamıştır. Bu haliyle de agonistik modeldeki hegemonik ilişkilerin antagonizmalardan doğduğu düşüncesine yeni bir boyut katılarak aynı zamanda hegemonyaların da antagonizmalara sebep olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Agonistik bakış açısında sabit bir toplum olması mümkün değildir, yani toplumun olanaksızlığı vardır. Bu anlamda da Suriye'de meydana gelen hegemonik mücadelelerin ülkede nasıl değişimlere ve dönüşümlere neden

olduğu da Suriye'nin siyasi tarihinde görülmektedir. Agonistik modelde hem hegemon gücün eklenilen özgüllükleri hem de tabi olan özgüllüklerin hegemon gücü değiştirip dönüştürdüğü fikri vardır. Bu bağlamda Suriye siyasi tarihine bakıldığında Hafız Esad için "Alevi olmasına rağmen Sünni gibi yaşadı" şeklindeki tabir (Taştekin, 2015: 31) bir yönüyle meşruiyet arayışının bir göstergesi olarak yorumlanabilirken bir yönüyle de kendisine tabi olan Sünni çoğunlukla olan etkileşimin bir neticesi olabilecek bir durumdur. Diğer yandan Beşar Esad'ın geldiği ilk günden itibaren reform vaatlerinde bulunması (Ziadeh, 2011: 44; Hinnebusch, 2011:114), alttan gelen baskıların hegemon güce olan etkisini göstermesi açısından manidardır. Dahası bu itici güç ile yeni bir anayasa dahi hazırlanmıştır (Ryan, 2012: 30).

Bu konu ile ilgili olarak "Şam Baharı" denen sürece değinmekte fayda vardır ki, bu dönemde Beşar Esad siyasi tutukluların dörtte üçünü bırakmış, sivil toplum örgütlerine ve özgür tartışma ortamlarına müsaade etmiştir (Taştekin, 2015: 46). İnternet kullanımı Beşar Esad'ın reform uygulamalarının bir parçası olarak 2000 yılında başlamış ve giderek çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Syria, 2009). Beşar'ın resmi olarak demokratikleşme sürecini desteklediği şeklindeki imajı ve O'nun iç politikasını reform üzerine kurmuş olması, hem Suriye'de, hem de uluslararası toplumda liberalleşme ve demokrasi için "beyaz bir devrim" beklentilerini arttırmıştır. Bu süreçte, Suriye'de şimdiye kadar bastırılmış olan sivil toplum adeta patlama yaşamış, bilhassa Şam'da entelektüel ve siyasi tartışmaların yapıldığı çok sayıda "kulüp" kurulmuştur (Bar, 2006: 371). Diğer yandan Salamandra 1990'ların sonlarında Şam'da yaptığı bir alan çalışmasında bireylerin mezhepsel bağlamda sosyal ve siyasal tartışmalara girerek agonistik yaklaşımlarla sosyalleştiklerini tespit ettiğini belirtmiştir (Salamandra, 2004: 22). Bu tespiti ile de, Şam'da toplumun zaten bu tarz sivil toplum eylemlerini o dönemde başlatmış oldukları anlaşılmaktadır. Beşar Esad'ın halktan yükselen reform taleplerine karşılık olarak, ortamı gevşetmesiyle birlikte bir açılım yaşanmış, ancak bu süreç çok kısa sürmüş, bir yıl geçmeden entelektüeller tutuklanmaya başlamıştır (Bar, 2006: 372).

Bu bağlamda muhalif hareketlere karşı hegemon gücün belirli bir gevşeme gösterdiği de muhakkaktır. Hem dünyada değişen dengeler hem de iletişim çağının getirdiği dinamikler rejimi belli oranlarda gevşemeye itmiş olsa da, Baas ve dolayısıyla Beşar Esad konumlarından vazgeçmeye razı olmamışlardır (Leverett, 2015: 19). Bütün bunlar Suriye'de eklenilenin eklemleyeni kısmi de olsa dönüştürmeyi başardığını göstermektedir. Agonistik model de ise kısmi bir dönüşüm değil, hegemonik yapının demokratik unsurlara daha uygun davranması için dönüştürülebileceği (Mouffe, 2015: 151-152) iddiası vardır ki bunu sağlamak için de sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin ve devlet kurumlarının işbirliğini öngörmektedir (Mouffe, 2015: 151-156). Ancak güçlü hegemonik bir yapıdaki Baas rejimini dönüştürmek adına yapılan gösterilerle

başlayan Suriye iç savaşı göstermiştir ki belli bir sivil toplumun varlığına rağmen Suriye’de hegemon güç, dönüşmek yerine direnmeyi tercih etmektedir. Bunda hegemon gücün dışarıdan destek alması ve ona karşı ayaklananların da dışarıdan destek alarak bu gücü devirmeye çalışmasının da etkisi vardır. Yani hem Esad hükümetinin hem de muhalif güçlerin dışarıdan destek almaları ülke içinde bir agonizma oluşmasını önlemektedir.

Diğer yandan Suriye’de bu tür sivil toplum hareketlerinin yönetimin müsaade ettiği noktalarda çok çabuk ortaya çıkabilmesi, çalışmanın ana konularından olan radikal demokrasi kuramları için en önemli bağlamlardan birisi olduğu için de burada altı çizilmesi gereken dikkate değer bir özelliktir.

Bu durum da göstermektedir ki Suriye için hegemon gücü muhalif unsurlar açısından kısa vadede⁶ dönüştürmek mümkün görülmemektedir. Bu denli güçlü hegemonik yapılarda sivil toplumun etkililiğinin nasıl sağlanacağı ise agonistik model açısından belirsiz bir konudur. Çünkü bu model zaten demokratik unsurların var olduğu modern yönetimleri daha ileriye götürmek için tasarlanmıştır. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır ki böylesi bir ortam dünyanın çok az bir kısmında bulunmaktadır. Oysaki demokrasiye dünyanın geri kalan bölümünde daha fazla ihtiyaç vardır. Bu anlamda da modern toplumların yönetsel sıkıntılarını aşmak hedefinde geliştirilmiş olan bu tarz paradigmalardan, modern olmayan toplumlar için de bir seçenek tanımları bu kuramların evrenselliğini arttırmaları açısından da önemli gözükmektedir.

Modernitenin getirdiği eşitlik ve özgürlüğe katkı sağlayan görüşlerin gelişen iletişim teknolojisi ile neredeyse bütün toplumlara ulaştığı ve özellikle hemen bütün gençlerin interneti aktif kullandığı düşünüldüğünde geleceğin dünyasında demokrasi anlayışının bu günden çok farklı olacağı ifade edilebilir. Mouffe, sanayi toplumlarında gençlerin oluşan antagonizmalarda dinamo işlevi gördüğünü (Laclau ve Mouffe, 2017: 252) ifade etse bile bu durumu sadece sanayi toplumlarına ait görmek dar bir yaklaşım olsa gerektir. Zira bu gün Suriye’yi yöneten Baas Partisi’nin ideolojik alt yapısı döneminde bir grup genç Suriyeli entelektüel tarafından atılmışken⁷, Hafız Esad ve diğer arkadaşlarının iktidar mücadelesi verdiği dönemler yine onların genç yaşlarına denk düşmektedir. Ayrıca Suriye’yi iç savaşa sürükleyen ilk gösterilerin internet üzerinden organize olan gençler tarafından yapılmış olması da gençlerin önemine dikkat çekmektedir. Diğer yandan bugün sahada savaşan Suriyeli muhaliflerin

6 Beşar Esad, istenilen reformların nesiller isteyen bir süreçte gerçekleşeceğini ifade ederek bu noktaya parmak basmıştır (Esad, 2011).

7 Baas Partisinin ideolojisinin kurucularından Mişel Eflak, Ortodoks bir Hristiyan, Salahaddin Bitar ise Sünni bir Müslümandır. Bu iki lider öğrencilik yıllarını geçirdikleri Paris’te milliyetçilik ve sosyalizmi harmanladıkları bir doktrin oluşturmuşlardır (Cleveland, 2008: 361).

yaşlı olduklarını kimse iddia edemez. Bütün bunların sonunda agonistik yaklaşımın vurgusunu yaptığı genç nüfus hem kolay radikalize olabilmeleri bağlamında önemli riskler taşıırken, modern demokratik öğeleri kabullenme ve demokratik mücadeleler verme noktasında da yaşadıkları ülkeler için önemli fırsatları sunmaktadırlar.

Hegemonik gücün dönüştürücü yöndeki etkililiğini de tartışmaya açmak gerekmektedir ki bu anlamda Suriye’de güçlü bir iktidar olan Baas rejiminin kendisine tabi kıldığı toplumlara değinmek gerekmektedir. Özellikle dönüştürücü ve tek-tipleştirici ve otoriter bir rejim olmasına rağmen bunu gerçek anlamıyla başaramamıştır. 1970 yılında başa geçen Esad çok geçmeden şiddet eylemleri ile ortaya çıkan Müslüman Kardeşler’in muhalefeti ile karşılaşmış, ardından gelen Kürt muhalefeti⁸ ve en son ise güncel olarak Suriye’de iç savaş ortaya çıkmıştır. Bütün bu muhalif hareketlerin temelinde ise farklılıkların kendilerini siyasi olarak ifade edememelerinden kaynaklı sorunlar bulunmaktadır. Oysaki Ermeniler gibi siyasi ve insani hiçbir haklarından mahrum olmayan bireylerin Baas’ın arkasında durarak hegemon güce tam anlamıyla destek verdikleri görülmektedir⁹. Buradan çıkan sonuç ise tıpkı toplumsalın yokluğu gibi tam bir hegemonik eklemleme de mevcut değildir ve bu kararsız yapı hegemonyanın zayıfladığı noktalarda antagonistik mücadeleler şeklinde kendini tekrar gün yüzüne çıkartmaktadır.

Agonistik modelde tarif edilen sivil toplum içerisindeki hegemonyaların değişebilirliği aktif bir sivil toplum ve agonistik kamusal alanların varlığını gerektirmektedir. Muhalif görüşlerin birbirleri ile ateşli tartışmalar yapabildiği bu ortamlar sayesinde farklı eklemlemeler gerçekleşebilecektir. Agonistik modelin bu özelliği Suriye için ele alındığında, ülkede sivil toplumda bir canlanma ve siyasi bir bilincin varlığından söz edilse bile agonistik kamusal alanlardan bahsetmek için bir işaret ise gözükmemektedir.

Bütün bu veriler ışığında aşağıdaki tabloda agonistik demokrasinin güçlü ve zayıf yönleri fırsat ve riskler şeklinde analiz edilmiş, Suriye bağlamında bu modelin durumu değerlendirilmiştir.

-
- 8 8 Mart’ta Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla Türkiye sınırında bulunan Kamışlı ’da yapılan gösteriler polis tarafından bastırılmış, daha sonrasında ise 12 Mart 2004’de Kürt ve Arap futbol takımları arasında oynanan maç sırasında Arap taraftarların devrik Irak Lideri Saddam, Kürt taraftarların da Barzani lehine tezahüratta bulunmaları neticesinde taraftarlar arasında çatışmalar çıkmış, güvenlik güçleri ise, Kürt taraftarların üzerine ateş açarak müdahale etmiştir. Bu şekilde patlak veren olayların hızla diğer Kürt kentlerine ve daha sonrasında da, Şam’ın dış mahallelerine kadar ulaşması neticesinde ordu devreye girmiş, bu operasyonlar sırasında büyük çoğunluğu Kürt olan yaklaşık 40 kişi ölmüştür (Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 2006).
- 9 Ayrıntılı bilgi için bakınız (Pashayan, 2009).

Tablo: Agonistik demokrasi modelinde fırsatlar ve riskler

Fırsatlar	Riskler
Bütün farklılıkların ve rekabetlerin olduğu gibi kabulünü önerir. Siyasi kurum ve aygıtların bu ayrımın varlığına ve hayat içerisinde kendisini gösterebilmesine müsaade etmesi. Suriye'deki bütün kesimlerde böyle bir talep görülmektedir.	Toplumsal farklılıkların yönetime taşınarak ayrılıkları derinleştirme ihtimali.
Toplumdaki antagonizmaların, agonizmaya dönüşmesi hedefinde, siyasi kültürün dönüştürülmesi ideali vardır. Geçmişte Suriye tarihinde yaşanan böyle değişimlerin varlığı.	Siyasi kültürü nasıl dönüştüreceği konusu agonistik teoride net açıklanmış değildir.
Her zaman muhalefet edilebilir çatışmalı bir uzlaşmadan bahseder. Konsensüs hedefi yoktur. Bu kadar ayrı unsurların olduğu bir ülke için artan gerilimleri azaltma adına önemli bir özellik olarak gözükmektedir.	Konsensüs yoksa güçlü olanın sözünün geçerli olacağı konusu.
Siyasi yapının halka göre şekillenmesi.	Konsensüse mesafeli olmanın ayrılıkları derinleştirebileceği.
Hegemonik yapının demokratik unsurlara daha uygun davranması için dönüştürülebileceğini iddia etmektedir. Sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin ve devlet kurumlarının işbirliğini öngörmektedir. Bu bağlamda Baas az da olsa değişime uğramıştır.	Her hegemonik yapının bireyi ve toplumu dönüştürme özelliği vardır. Baas rejiminin güçlü bir hegemon yapısı mevcuttur ve hala toplum üzerinde oldukça etkilidir. Suriye'de onlarca yıldır özgürlüklerin genişletilmesi için hegemon devlet üzerine çeşitli çabalar olmuş ancak rejim dönüşmek yerine savaşmayı tercih etmiştir.
Temel hedef biz ve onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, demokratik alana çekilmesidir. Suriye'de önemli sorunlardan biri de bireylerin siyasal özgürlükleri olmadığı ve kendilerini ortamlarda ifade edememeleridir.	Etkili STK'ların yokluğu. Çoğunluğun olası hegemonyasına karşı, azınlıkların bu şekilde korunmasının nasıl sağlanacağı.

Genç nüfustan kaynaklı fırsatlar.	Genç nüfustan kaynaklı riskler.
	İç savaş ortamında ortaya çıkan antagonizmaların varlığı
	Kaotik mücadelelerin politik mücadeleleri yok etmesi.

Sonuç

Suriye’de barış tesis edildiğinde yeni kurulacak sistemin, yeniden büyük bir patlamaya meydan vermemek için, belli özellikleri içermesi gerekmektedir. Bu özellikler toplumun nefes almasını sağlayarak, yaşanabilecek zorlukların tekrar bir iç savaşa evrilmesini önleyecek özellikler olmalıdırlar. Gerek iç savaşın getirdiği karmaşık durumun, Suriye’nin güncel durumunun analiz edilmesine getirdiği sınırlılıklar, gerekse demokrasi kuramının kendinden kaynaklı –Batı toplumları için öngörülmuş olmaları gibi- zorluklar saklı kalmak şartıyla; bu çalışmada yapılan araştırmalar neticesinde demokrasi modellerinden olan, agnostik demokrasi modelin diğer bazı özelliklerinin de Suriye toplumu için uygun olabileceği tespiti yapılmıştır. Suriye için önerilebilecek özelliklere kısaca değinmek gerekirse: agonistik modelin sivil topluma verdiği öneme dayanarak, Suriye gibi bir ülkede, halkın ihtiyaçlarını daha iyi yansıtılabileceği düşüncesinden hareketle, sivil toplumun desteklendiği bir sistem öngörülmuş, başlangıçta sivil toplum yerine geleneksel yapılardan faydalanılabileceği ifade edilmiştir. Yönetim şekli için de, özellikle çoğunluğun hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, ülkenin toprak bütünlüğü korunarak **üniter** bir yapı içerisinde, yerel yönetimlerin güçlendirildiği, adem-i merkezîyetçi bir yapı önerilmiştir. Ayrıca yürütme ve yasamanın gücünün dengeli olarak dağıtıldığı, parlamenter bir sistemin ülke için uygun olduğu da ifade edilmiştir. Bütün bunlar önerilirken, toplumsal yapının gelenekselliğinin de farkında olarak, bireylerin aktif katılımı ile zamanla demokrasi kültürünün yaşanarak yerleşeceği de ifade edilmiştir.

Yukarıda tarif edilen özelliklerin, ülke için barışın tesisi ve devamının sağlanması adına önemli olduğu öngörülmektedir. Suriye’nin geleceği için belli demokratik özelliklere vurgu yapan öneriler tamamen teorik olarak gerçekleştirilse de, Suriye’nin tarihi, siyasi ve toplumsal yapısı dikkate alınarak, geliştirilmiş oldukları için önem kazanmaktadırlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu önerilerin tamamının olmasa bile, bazı özelliklerin, geleceğin Suriye’inde

uygulamalarını bulması ile başarısı ortaya çıkabilecektir. Geçmişte yönetsel başarı kazanan ülkeler, çeşitli deneyimlerle bugünlere gelmiş olduklarından, Suriye de bazı yöntemleri denemek suretiyle, kendisi için en iyi olan şekli bulacaktır. Bundan dolayı da, gelecekte kurulacak sistemin agonistik bir bakış ile akışkan ve değişime açık olması da bilhassa önem kazanmaktadır.

Şunu not düşmek gerekmektedir ki, modelin kurucusu olan Mouffe, bölgesel, dini ve milliyetçi özdeşleşme biçimlerini agonistik tartışmalar için uygun görmemektedir (Mouffe, 2015: 161). Mouffe böyle düşünüyor olsa bile, bu modelin Suriye gibi neredeyse bütün toplumun bu tür bağlarla bağlı olduğu bir ülke için tartışlamayacağı anlamına gelmemelidir. Zira Mouffe'nin modern demokratik toplumlar için idealize ettiği toplumlarda bile bu tür bağların arttığı görülmektedir ki iç savaş sürecinde Suriye'ye önemli sayıda Avrupalı Cihadist'in gittiği herkes tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı agonistik model tamamıyla değilse bile, farklı kimlikleri demokrasi bünyesinde barındırabilmek için geliştirildiği için belli özelliklerinin, Suriye özelinde tartışılması düşünülebilecektir.

Agonistik yaklaşım, ülkelerdeki politik yapıların halk ile olan ilişkiler sonucu şekilleniyor olduğunu, bu halkın ise verili değil sürekli değişken olduğunu bunun ise politik yapıların değişkenliğini gerektiriyor olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısından Suriye'de halkın reform talepleri Baas'ı değiştirmeyi başaramamıştır ama bu değişime olan direnç sonuçta ülkeyi fiili olarak parçalanmış, Rusya ve İran, ABD gibi ülkelerin etkililiği ile yarı-bağımsız hale geldiği bir iç savaşa sürüklemiştir. Bu bağlamda da halka göre şekillenmeyi başaramayan yönetimlerin nasıl bir sonuç ile karşılaşabileceklerine bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla da halka göre şekillenen politik yapı düşüncesi önemli bir fırsat olarak dikkat çekmektedir. Güncel haliyle Suriye'de bu başarısız olmuş olsa bile bu agonistik yaklaşımın Suriye için geleceğin inşasında önemli bir fırsat olduğu ifade edilebilir.

Mouffe halk ile rejim arasındaki mücadelelere “popüler mücadeleler”(Laclau ve Mouffe, 2017: 218) adını vermektedir. 90'lı yıllardan iç savaşın başlangıcına kadar ki dönemde Suriye'de gerçekleşen mücadeleler bu çeşit bir mücadele iken, daha sonrasında ülke içeriden ve dışarıdan pek çok aktörün güç ve çıkar mücadelelerinin gerçekleştiği çoklu bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu mücadeleye “kaotik mücadele” adı verilecek olunursa Suriye, kaotik mücadelelerin popüler mücadeleleri öldürdüğü bir zamanı yaşamaktadır. Çünkü popüler mücadeleler devam etmekle birlikte görünürlüğünü yitirmiştir. İşte bu ortam da Suriye için oluşan en tehditkâr bir alanı oluşturmaktadır. Zira demokrasi talepleri muhaliflerin gündeminden düşmüş bunun yerini zafer kazanma ideali almıştır.

Bütün bunlardan sonra geleceğin Suriye’inde Baas iktidarının değişebileceği varsayımı ile hareket edildiğinde yeni iktidarın Baas gibi otoriter olması ve rövanşist olması ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu ihtimale karşı tüm unsurların uyuşma göstereceği ve birbirlerinin varlığına saygı göstereceği tedbirler alınması, Suriye’nin geleceği için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda da Sünni Arap çoğunluğun olası hegemonyasına karşı, azınlıkların korunması için gerekli kurumsal desteklerin sağlanması agonistik modelin riskli alanlarının bertaraf edilmesi için önem kazanmaktadır. Diğer yandan agonistik bakış açısından değerlendirildiğinde toplumun imkânsızlığından dolayı da geleceğin Suriye’inde oluşturulacak sistem yine sabit bir hegemonya oluşturamayacak ve kendisi toplumu dönüştürme çabalarındayken toplum içerisindeki özgüllükler de hegemon gücü değiştirecektir. Bu tür bir değişimin ise temel demokrasi kriterlerinin yerine getirileceği bir sistemde ise daha kolay bir şekilde gerçekleşeceği de açıktır.

Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi agonistik model Suriye için önemli fırsatları ve riskleri içerisinde barındıran bir model olarak dikkat çekmektedir. Diğer yandan güncel olarak Suriye krizi devam ederken, rejimi destekleyen taraflar ve muhalif grupları destekleyen taraflar, Suriye’de ki aktörlere silah malzeme ve maddi destek sağlamaya da devam etmektedirler. Suriye’de, ulus dışı askeri unsurların da yer aldığı güç mücadelelerine dönüşen durum, artık iç savaştan daha fazlası olmuştur (Ryan, 2012: 31). Bu sebepten dolayı da, Agonistik modelin bu tür ayrılıkların ve düşmanlıkların artarak devam ettiği bir ülke için özellikle demokrasiye geçiş aşamasında önemli bir bakış açısı sunabileceği konusu önem kazanmaktadır. Agonistik modele ait bir anlayış olan toplumdaki farklılıkların ve düşmanlığa varmayan şiddetli rekabetlerin devlet tarafından olağan karşılanması ve toplumu dönüştürmek için zorlanmaması gerekliliği belirtilmiştir. İç savaş ortamında iyice ayrılmış olan toplum katmanlarındaki düşmanca hisler, siyaset içerisine kanalize edilerek, kıyasıya mücadele edebildikleri bu alanda antagonizmadan, agonizmaya dönüştürülmesi önemli bir konu olarak gözükmektedir.

Kaynakça

Asseburg, Muriel ve Wimmen, Heiko (2013), "The Civil War in Syria and The Impotence of", <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-civil-war-in-syria-and-the-impotence-of-international-politics/>, (20.12.2016’).

Bar, Shmuel (2006), "Bashar’s Syria: The Regime and its Strategic", *Comparative Strategy*, 25: 353–445.

- BBC(2013),http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130315_suriye_aleviler_2, (16.12.2016).
- BBC (2016), <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856>, (16.03.2016).
- Bodansky, Yossef (2012), "Syria's Multi-Layered Wars", *Defense and Foreign Affairs Strategic Polic*, 40(2): 6-8.
- Cleveland, L. William (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi* (İstanbul: Agora Kitaplığı). (Çev. Mehmet Harmancı).
- Cumhuriyet Gazetesi,(2006).<http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4926/sayfa/2006/2/27/7.xhtml> (9.11.2016).
- Dam, Nikolaos Van (1980), "Middle Eastern Political Clichés: Takriti and Sunni Rule in Iraq; Alawi Rule in Syria: A Critical Appraisal", *Orient*, 21(1): 42-57.
- Dam, Nikolaos Van (2000), *Suriye'de İktidar Mücadelesi* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- DiSalvo, Carl (2010). Design, Democracy and Agonistic Pluralism. *Proceedings of the Design Research Society Conference*. Montreal .
- Esad, Beşar (2011). Interview With Syrian President Bashar al-Assad. (W. Journal, Röportaj Yapan).
- Gürson, Poyraz (2010), *Suriye* (Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları).
- Haddam, Abdülhalim (2011). Abdülhalim Haddam Hürriyet'e konuştu. (M. Elveren, Röportaj Yapan).
- Hasan, Ziyad (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. Ankara.
- Hinnebusch, Raymond (2011), "The Ba'th Party in Post-Ba'thist Syria: President, Party and the Struggle for Reform", *Middle East Critique*, 20(2): 109-125.
- Hitti, K. Philip (1959), *Syria: A Short History* (New York: The Macmillan Company).
- Hopwood, Derek (1988), *Syria 1945-1986: Politics and Society* (London: Taylor & Francis Group).
- Hussein, Louay (2015). Syria Pulse. (S. M. Drwish, Röportaj Yapan) Al Monitor.
- İshakoğlu, Ömer (2012), *Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)* (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık).
- Kanatlı, Mehmet (2014), "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), s. 115-135.
- Karal, E. Ziya (2007), *Osmanlı Tarihi . V. Cilt 5*(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).
- Keyman, Fuat (1999), *Türkiye ve Radikal Demokrasi* (İstanbul: Bağlam Yayınları).
- Kılınçkaya, M. Derviş (2004), *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Duğuşu ve Suriye* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi).
- Kirişçioğlu, M. Fatih (1995), *Suriye Türkleri* (Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayınları).
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe, (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*(İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam).
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1992), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner).
- Lesch, W. David (2012), *Syria: The Fall of The House of The Assad* (London: Yale University Press).
- Leverett, F. Lawrence (2005), *Inheriting Syria :Bashar's Trial by Fire* (Washington: Brookings Institution Press).
- Lewis, Bernard (2005), *Ortadoğu: İkibin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (Ankara: Arkadaş Yayıncılık).

- Lister, Charles. (2014), "Assessing Syria's Jihad", *Survival Global Politics and Strategy*, 56(6): 87-112.
- Mark, J. Joshua (2014), "Syria", <http://www.ancient.eu/syria/> (17.03.2015).
- Mercan, M. Hüseyin (2012), *Suriye: Rejim ve Dış Politika* (İstanbul: Pınar Yayınları).
- Minority rights (2001), <http://minorityrights.org/minorities/kurds-5/> (9.11.2016).
- Mouffe, Chantal (2000), "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", *Political Science Series*, 72-101.
- Mouffe, Chantal (2002), *Demokratik Paradoks* (Ankara: Epos Yayınları (Çev. Ahmet Cevdet Aşkın)
- Mouffe, Chantal (2006), "Chantal Mouffe: Agonistic Democracy and Radical Politics", <http://pavilionmagazine.org/chantal-mouffe-agonistic-democracy-and-radical-politics/>. (01.01.2018).
- Mouffe, Chantal (2015), *Dünyayı Politik Düşünmek* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Murat Bozluolcay).
- Mouffe, Chantal (2017), "We Urgently Need to Promote a Left-Populism", <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism> (10.03.2018).
- OpenNet Initiative (2009), <https://opennet.net/research/profiles/syria> (03.11.2017).
- ORSAM (2012), <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4625?s=turkmen%7Cturkish> (6.12.2016).
- Öztürkmen, Ali (2011). Suriye Türkmen Hareketi Sözcüsü Ali Öztürkmen ile Röportaj. 24-29. (V. Ayhan ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ortadoğu Analiz.
- Pashayan (2009), "Problems of The Armenians of Syria: The Armenian Community of Damascus", http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702 (15.11. 2016).
- Pipes, Daniel (1990), *Greater Syria: The History of an Ambition* (Oxford: Oxford University Press).
- Ryan, Curtis (2012), "The New Arab Cold War and the Struggle for Syria", *Middle East Report*, 262: 28-31.
- Salamandra, Christa (2004), *A New Old Damascus: Authenticity and Distinction in Urban Syria* (Bloomington: Indiana University Press).
- Salamandra, Christa (2013), "Sectarianism in Syria: Anthropological Reflections", *Middle East Critique*, 22(3): 303-306.
- Sandıklı, Atilla ve Semin, Ali (2012), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (İstanbul: BİLGESAM Yayınları).
- Seale, Patrick (1989), *Asad: The Struggle For The Middle Eas.* (Los Angeles: University of California Press).
- Taştekin, Fehim (2015), *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Tello, Fawaz (2012, Haziran 27). Suriyeli Siyasal Muhafız ve Suriye Ulusal Konseyi Eski Üyesi Fawaz Tello ile Söyleşi. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ankara: ORSAM.
- Uysal, Ahmet (2012), "Suriye Krizi ve İslâm Dünyası", <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf> (12.11.2016).
- Ward, Cemal (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

- Wingebach, C. Edward (2011), *Institutionalizing Agonistic Democracy: Post-foundationalism and Political Liberalism* (Burlington: Ashgate Publishing).
- Yılmaz, M. Ercan (2014), "Suriye'de Barış Nasıl İnşa Edilebilir?", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7(2): 177-200.
- Ziadeh, Radwan (2011), *Power and Policy in Syria: The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East* (London: I.B.Tauris).
- Zisser, Eyal (2012), "The 'Struggle for Syria': Return to the Past ?". *Mediterranean Politics* 17(1): 105-110.